

Keleivio straipsnių apie sveikatą terminai

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: medicina, sveikata, medicinos terminas

ĮVADINĖS PASTABOS

XIX a. pirmojoje pusėje lietuvių kalbos padėtis Mažojoje Lietuvoje, palyginti su Didžiąja Lietuva, buvo geresnė. Lietuvių kalba čia klestėjo – rūpintasi jos gryninimu, normų tobulinimu ir kt. Mažojoje Lietuvoje imta leisti ir pirmuosius lietuviškus laikraščius (Zinkevičius 1990: 225), kuriuose galima rasti įvairių mokslo sričių terminijos užuomazgų. Vienas iš leidinių – 1849–1880 metais Karaliaučiuje ėjęs savaitinis laikraštis *Keleivis iš Karaliaučiaus Broliams Lietuvininkams Žinės parneβqs* (toliau – *Keleivis*), kurio redaktorius ir leidėjas buvo Frydrichas Kuršaitis (1806–1884). Laikraštyje be šventadienio pamokslų, politikos ir kitų visuomenei svarbių žinių iš Prūsijos, Vokietijos bei kitų kraštų, skelbta populiarinamųjų straipsnių iš įvairių mokslo – astronomijos, botanikos, fizikos¹, geografijos, istorijos, medicinos, meteorologijos, technikos, veterinarijos, zoologijos ir kt. – sričių.

Nuo 1853 iki 1879 metų *Keleivyje* buvo išspausdinta devyniolika straipsnių iš medicinos srities². Pabrėžtina, kad straipsniai rašyti ne gydytojų, išskyrus vieną straipsnį apie trichinas („Saugokitės nū Trichynû!), kurio gale parašyta – Kreiřpřyřikus Dr. Pinkus. Daugiausia, vienuolika, straipsnių įvairiomis temomis paskelbė Fr. Kuršaitis³. Apie tabako poveikį žmogaus sveikatai jis rašė straipsnyje „Ar Wale Tabako rukyti?“, apie poilsio reikš-

¹ *Keleivio* populiarinamųjų fizikos straipsnių terminiją yra tyrinėjusi Angelė Kaulakienė (žr. Kaulakienė 1991).

² Medžiagos šaltiniai straipsniui rinkti iš leidinio Lietuvos bibliografija. Serija C. *Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos 1832–1890*. Vilnius, 2004, 471–492.

³ Iš tiesų daugumos straipsnių autorius laikraštyje nenurodytas, tik pora straipsnių pasirašyti slapyraide K. Toliau pateikiami straipsniai priskiriami Fr. Kuršaičiui, remiantis antroje išnašoje minimu leidiniu.

mę sveikatai paskelbtas straipsnis „Atmink, idant Dieną Bwëntą Bwęftum-bei!“. Keturi straipsniai yra apie infekcines ligas ir jų profilaktiką: „Pamokinimai prieš Kolerôs Ligą“, „Pamokinimas prieš Kolerôs Ligą“, „Trichynû Liga“, „Apie Marą“. Fr. Kuršaitis taip pat yra rašęs apie medicinos seserų darbą, medicininės pagalbos suteikimą sužeistiems Prūsijos kariams, pa laikų kremavimą ir kitokiais su medicina susijusiais klausimais.

Be Fr. Kuršaičio, laikraštyje apie rankų ir kojų pirštų, stemplės vėžio operaciją, maro prasidėjimą Rusijoje rašė spaudos darbuotojas Adomas Einaras⁴ (1842–1906).

Šešių straipsnių autoriai nenurodyti, tiesa, kai kurie iš jų pasirašyti slapyraidėmis ..n., -w-, vienas – simboliu †. Apie aguonų nuoviro kenksmingumą kūdikiams rašoma straipsnyje „Motynoms ant Pamokinimo bey Pagraudenimo“, apie vaistažoles išspausdintas tęstinis straipsnis „Namû Aptêka“, apie požymius ir gydymą rašoma straipsnyje „Per wienôs Mufêlês Iğêlimą“, o apie E. Jennerio išrastus skiepus nuo raupų – straipsnyje „Raupliû arba Kropjû baifingaijei Ligai“; apie marą, cholera ir jos paplitimą Klaipėdoje, Tilžėje, Karaliaučiuje ir kituose miestuose rašoma straipsniuose „Maro Ligos“ ir „Kolerôs Liga“.

Be minėtų straipsnių, su sveikata ir gydymu susijusių žodžių ir žodžių junginių galima rasti *Keleivio* skyreliuose „Visokia žinia“, „Visokia trumpa žinia“, kuriuose dažnai pateikiama ir medicininė informacija, pavyzdžiui, trumpai pranešama apie tam tikrose vietovėse pasirodžiusias ligas, ligų (dažniausiai infekcinių – raupų, choleros, šiltinės, tymų, karštligės ir kt.) išplitimą ir kitokius su medicina susijusius dalykus, pvz.:

„Piktoji Liga Kolera jau dabar ir Karaliaucziuje pafirodžiufi ir cze jau 10 Duβiû ūtaiga pafmaugufi“ Kel⁵ 1852, sept. 8 (Nr. 37), p. 148;

„Kolera Karaliaucziuje dar wis ūmones ūkaudingay ūawina, o toji dabar jau ir Klaipėdoj bey Gumbinėj yra pafirodžiufi“ Kel 1866, sept. 11 (Nr. 37), p. 147;

„Sziczion Karaliaucziuje Dien iβ Dienes daugfinas Skaitlus Ligoniû, ypaczey Karβtlige, Szlapdrugiu bey Dufulu ūergancziûjû <...>“ Kel 1870, mercą 15 (Nr. 11), p. 44;

„Sziczion Karaliaucziuje yra, kaip pafakojama, βen ir ten jodoses Rauplês pafirodžiufios“ Kel 1862, jun. 24 (Nr. 25), p. 104.

⁴ Straipsnius pasirašė slapyraidėmis a-e-, e-.

⁵ Straipsnyje vartojamas toks laikraščio pavadinimo sutrumpinimas, koks jis yra *Lietuvių kalbos žodyne*.

Taigi šio straipsnio objektą sudaro per 250 medicinos terminų⁶ (įskaitant variantus), išrinktų iš minėtų *Keleivio* straipsnių ir trumpų žinučių apie sveikatą. Straipsniu siekiama aptarti šių terminų kilmę ir semantiką, sinonimijos ir varijavimo dalykus, palyginti juos su dabar vartojamais medicinos terminais, pasvarstyti kai kurių nagrinėjamų terminų neišlikimo dabartinėje medicinos mokslo kalboje priežastis.

1. MEDICINOS TERMINŲ KILMĖ

1.1. Lietuviškos kilmės terminai

Kilmės atžvilgiu didžiąją medicinos terminų dalį sudaro lietuviškos kilmės žodžiai ir žodžių junginiai (185 terminai), pvz.: *Akys*⁷ Kel 1865 05 16 (Nr. 20) 78, *Galwôs Skaudėjims* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 25, *Gėlimq* acc.sg. Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *Gydymas* Kel 1855 01 17 (Nr. 3) 11 / *Gydymas* Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26, *Karbtis* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *Krėtimo* gen.sg. Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Kunas* Kel 1853 04 20 (Nr. 16) 62, Kel 1855 01 17 (Nr. 3) 10, Kel 1865 05 16 (Nr. 20) 78, Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, Kel 1872 04 30 (Nr. 18) 69, Kel 1873 09 16 (Nr. 37) 146, Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 19, *Liga* Kel 1852 09 8 (Nr. 37) 148, Kel 1852 11 17 (Nr. 47) 188, Kel 1853 10 5 (Nr. 40) 160, Kel 1855 01 17 (Nr. 3) 9, Kel 1856 10 8 (Nr. 41) 164, Kel 1857 09 24 (Nr. 38) 151, Kel 1862 02 11 (Nr. 6) 24, Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, Kel 1865 05 9 (Nr. 19) 74, Kel 1866 02 13 (Nr. 7) 27, Kel 1866 07 31 (Nr. 31) 124, Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, Kel 1866 10 30 (Nr. 44) 175, Kel 1867 04 2 (Nr. 14) 56, Kel 1871 03 14 (Nr. 21) 43, Kel 1871 08 8 (Nr. 42) 130, Kel 1871 09 5 (Nr. 46) 145, Kel 1871 10 17 (Nr. 42) 169, Kel 1872 04 30 (Nr. 18) 69, Kel 1873 01 14 (Nr. 2) 8, Kel 1873 08 5 (Nr. 31) 124, Kel 1873 11 4 (Nr. 44) 176, Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, Kel 1874 06 16 (Nr. 24) 96, Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 25, Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 149, Kel 1879 01 28 (Nr. 4) 15, Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 18, Kel 1879 02 25 (Nr. 8) 30, *Suputimas* Kel 1874 08 18 (Nr. 33)

⁶ Reikia pasakyti, kad „termino“ sąvoka šiame straipsnyje vartojama plačiąja prasme, nes tik dalį nagrinėjamų medicinos terminų galima laikyti aiškiais terminais, kurių terminiškas abejonių nekelia, pvz.: *akis*, *kosulys*, *liga*, *ligonis*. Tačiau nemaža dalis aptariamų terminų greičiausiai yra tik žodžiai ar žodžių junginiai, kurie tuomet buvo vartojami liaudies ir galbūt galėjo būti traktuojami kaip pavadinimai, pvz.: *užsidegimas*, *vidurių sugedimas*, todėl jų dar negalima laikyti tikraisiais terminais.

⁷ Straipsnyje medicinos terminai pateikiami originalo rašmenimis ir tokiomis linksnių formomis, kokiomis jie rasti pavartoti šaltinyje.

131, *Szaßais* arba *Kramais* (1 *kramas* 1. „šasas, spuogas“ LKŽ_e) instr.pl. Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 19, *Sziurpulus* acc.pl. Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *Užkimimas* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Užfidegimq* acc.sg. Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *Wēmimas* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106.

1.2. Skoliniai

1.2.1. SKOLINIAI IŠ SLAVŲ KALBŲ

Tarp skolinių (35 terminai (įskaitant variantus), iš kurių 17 vienažodžių terminų, o 24 skoliniai eina sudėtinių terminų pagrindiniais arba šalutiniais dėmenimis) daugiausia yra slavizmų (17 terminų), pvz.: *Aptieka* Kel 1868 10 20 (Nr. 42) 168 „vaistinė“ iš lenkų *apteka* Skar 32, *Bezdzīū Žiedūfe* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87 (žr. 2 ^x*bezdas* (l. *bezd*, *bez*) 2. „šeivamedis“ LKŽ_e), *Liekorius* Kel 1853 04 20 (Nr. 16) 62, Kel 1855 01 17 (Nr. 3) 10, Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, Kel 1874 06 16 (Nr. 24) 96 iš baltarusių *ljekarb* arba lenkų *lekarz* FrW I 364, plg. *liekorius* „gydytojas, chirurgas“ iš baltarusių *лѣкаръ* arba lenkų *lekarz* Skar 120, *Liekarftwa* Kel 1855 01 17 (Nr. 3) 11, Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 89, Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26 iš baltarusių arba lenkų *lekarstwo* FrW I 364, plg. *liekarstva* „vaistas“ iš baltarusių *лѣкарство* arba lenkų *lekarstwo* Skar 120, *Namū Aptēka* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 86, *Namū Liekarftwa* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *Pawietra* Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 149, Kel 1879 01 28 (Nr. 4) 15, Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 18, Kel 1879 02 25 (Nr. 8) 30 „maras, epidemija“ iš baltarusių *povėtrbje* arba lenkų *powietrze* FrW I 557, plg. *pawietra* „maras“ iš baltarusių *пoвѣтрьѣ* arba lenkų *powietrze* Skar 164, *Ronq* acc.sg. Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131 „žaisda“ iš baltarusių *rána* arba lenkų *rana* Skar 191, *Smertis* Kel 1866 02 13 (Nr. 7) 27, Kel 1879 02 25 (Nr. 8) 30 „mirtis“ iš baltarusių *smertb* FrW II 844, plg. *smertis* „mirtis“ iš baltarusių *смерть* Skar 202.

1.2.2. SKOLINIAI IŠ VOKIEČIŲ KALBOS

Germanizmų rasta 7 terminai, pvz.: *Bandwurmas* Kel 1874 06 16 (Nr. 24) 96 iš vokiečių *Bandwurm* – *kaspinuotis, soliteris* DVLKŽ I 129, *Blywoterio* (wokißkay: *Bleiwaffer*) gen.sg. Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, plg. vokiečių *Blei* – *švinas* DVLKŽ I 188 ir *Wasser* – *vanduo* DVLKŽ II 524, *Locari-tū* gen.pl. Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, plg. *liocoritas* „Lazarett“ iš *lqtseret*

„Lazarett“ Alm 80, *Μεβκόσ Cukorius* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90 (žr. 2 ^x*cukorius* žr. ^x*cukaras* (vok. *Zucker*) „cukrus“ LKŽ_e), *raudoni Plakai* Kel 1879 05 4 (Nr. 5) 19 (žr. *plakas* „purvo dėmė“ iš rytų prūsų *plak* „dėmė“ FrW I 601, plg. *plakas* „dėmė“ Alm 101), *saldufis jūdafis Lakricas*⁸ Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Tiję iβ Lepōs Žiedū* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87 (žr. *tija* „arbata“ Alm 141).

Dauguma slavizmų ir germanizmų dabar nebevartojami, išskyrus senuosius skolinius *aliejus* (*czyftytafis Linfēmeniū Alējus* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131), *mėta* (*tikrofiōs Mētos* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 89), *muilas* (*žaliafis Muilas* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131) ir *tabakas* (*Tabako Sywū* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131).

1.2.3. SKOLINIAI IŠ GRAIKŲ IR LOTYNŲ KALBŲ

Rasta po keletą iš graikų (4 terminai), pvz.: *Akiū Klyniks* Kel 1877 04 17 (Nr. 16) 63 (*Klyniks* iš gr. *κλυχή* iš *κλίνη* „guolis, lova“ *Φασμερ* 1967: 251), plg. *klynikė* „klinika“ Alm 68, *Kolera* Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, Kel 1866 09 11 (Nr. 37) 147, Kel 1871 08 8 (Nr. 42) 130, Kel 1871 09 5 (Nr. 46) 145, Kel 1873 01 14 (Nr. 2) 8 iš gr. *χόλερα* iš *χόλος* „tulžis“ *Φασμερ* 1973: 254, *Trichynai* nom.pl. Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, Kel 1866 02 13 (Nr. 7) 27 iš gr. *trichinos* – plauko pavidalo TŽŽ 2005 756, *Trikyntū Liga* Kel 1877 04 17 (Nr. 16) 63, ir lotynų (4 terminai), pvz.: *Daktars* Kel 1866 02 13 (Nr. 7) 27, Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, Kel 1870 08 16 (Nr. 34) 130, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, Kel 1874 06 16 (Nr. 24) 96, Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131 iš lot. *doctor* – mokytojas TŽŽ 2005 143, *Liekoriaus Atefta apie Sweikatą* Kel 1870 08 16 (Nr. 34) 130 iš lot. *attestatus* – paliudytas TŽŽ 2005 75, *Nerwū* gen.pl. Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26 iš lot. *nervus* „gysla, raumuo, nervas“ *Φασμερ* 1971: 64, *Opijumo* gen.sg. Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26 iš lot. *Opium* iš gr. *όπιου* iš *όπος* „augalo sultys“ *Φασμερ* 1971: 144, plg. *opijums* „opiumas“ iš *opijumm* „opiumas“ Alm 93, kalbų kilusių skolinių, kurių diduma tebevartojami iki šiol dabartinėje medicinos mokslo kalboje, tiesa, kai kurių iš jų rašyba yra kiek pakitusi. Kadangi Mažojoje Lietuvoje lietuvių kalbai daugiau įtakos turėjo vokiečių kalba, todėl ir į tiriamus *Keleivio* straipsnius graikizmai ir lotynizmai greičiausiai bus patekę iš vokiškų raštų.

⁸ Makso Fasmerio manymu, žodis *λακρυια* „saldymedžio šaknis“ į rusų kalbą atėjęs per vokiečių kalbą – *Lakritze* iš lotynų *liquirita* iš graikų *Υλχούροριζα* „saldžioji šaknis“ (*Φασμερ* 1967: 453). Slapyraide –w– pasirašęs autorius savo straipsniui „Namū Aptėka“ žodį *lakricas*, plg. *lakrica* 1. „saldymedžio šaknys“ LKŽ_e, taip pat greičiausiai bus paėmęs iš vokiškų šaltinių.

1.2.4. SKOLINIAI IŠ LATVIŲ KALBOS

Aptiktas vienas iš latvių kalbos kilęs terminas: *Magunû Galwû* Kel 1876 05 15 (Nr. 7) 26, *Magunû Stēbukû* Kel 1876 05 15 (Nr. 7) 26, žr. *magūna* žr. *maguona* (plg. la. *magone*) „aguona“ LKŽ^e.

1.2.5. SKOLINIAI SU SKIRTINGOS KILMĖS DĖMENIMIS

Skyrium minėtina pora skolinių su skirtingos kilmės (lotynišku ir slavišku, vokišku ir lotynišku) dėmenimis, pvz.: *Daktar=Aptēkēs* gen.sg. Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, *Salmiak=Szpyrtus* (verdünnten *Salmiakspiritus*) Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131.

1.3. Hibridai

Rasta šiek tiek hibridų (11 terminų, 5 hibridai eina sudėtinių terminų pagrindiniais dėmenimis), pvz.: *Aptēkininko* gen.sg. Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 86, *Cziėpyjimas* Kel 1867 04 2 (Nr. 14) 56, *Namû Aptekēle* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *Rurelę* acc.sg. „toks prietaisas“ Kel 1880 02 10 (Nr. 6) 23: „Prafelferis Dr. Schönborns pragreže jam tiesog į Pilvą Skylę ir dabar tampa jam Walgei pro wieną R u r e l ę⁹ tiefog į Skilwį pilami“, *Smertelnyfte* nom.sg. „mirtingumas“ Kel 1870 03 15 (Nr. 11) 44.

1.4. Sudėtiniai terminai su skirtingos kilmės dėmenimis

Kaip matyti iš kai kurių anksčiau pateiktų pavyzdžių, tiriamuose straipsniuose yra sudėtinių terminų, kuriuos sudarančių dėmenų kilmė nevienoda. Aptikti 37 terminai su skirtingos kilmės dėmenimis: lietuvišku ir skolintu, pvz.: *Gydymo Remeflo* „medicina?“ Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *jūdafis Smertis* Kel 1879 01 28 (Nr. 4) 15, Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 18, *Kuno Liekorius* Kel 1853 04 20 (Nr. 16) 62, *Liekoriaus Atefta apie Sweikatą* Kel 1870 08 16 (Nr. 34) 130, *raudoni Plakai* Kel 1879 05 4 (Nr. 5) 19, arba lietuvišku ir hibridiniu, pvz.: *Raupliû Czėpijimas* Kel 1864 06 28 (Nr. 26) 104, *Raupliû Iczėpijimo* Kel 1872 04 30 (Nr. 18) 69.

2. MEDICINOS TERMINŲ SEMANTIKA

Keleivio straipsnių apie sveikatą terminai įvardija įvairias medicinos sąvokas. Jų galima skirti keletą semantinių grupių. Pirmiausia tai **žmogaus kūno dalių, organų ir jų gaminamų skysčių** pavadinimai, pvz.: *Akys* Kel 1865 05 16 (Nr. 20) 78, *Burnoj* loc.sg. Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 89,

⁹ Šiame ir kituose iliustraciniuose sakiniuose terminai rašomi retintomis raidėmis šio straipsnio autorės.

Gyfflas acc.pl. Kel 1855 01 17 (Nr. 3) 10, *Gomurio* gen.sg. Kel 1865 05 16 (Nr. 20) 78, *Kaklas* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 19, *Kaulai* Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 19, *Kojos* nom.pl. Kel 1864 06 28 (Nr. 26) 104, Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, *Kraujas* Kel 1853 04 20 (Nr. 16) 62, Kel 1855 01 17 (Nr. 3) 10, Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *Krutinės* gen.sg. Kel 1865 05 16 (Nr. 20) 78, *Liežuwo* gen.sg. Kel 1865 05 16 (Nr. 20) 78, *Nerwû* gen.pl. Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26, *Pażafczû* gen.pl. Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 19, *Pilwq* acc.sg. Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, Kel 1880 02 10 (Nr. 6) 23, *Pirbtus* acc.pl. Kel 1879 10 14 (Nr. 41) 168, *Prakaitq* acc.sg. Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Rankôs* gen.sg. Kel 1879 10 14 (Nr. 41) 168, *Stemplėje* loc.sg. Kel 1880 02 10 (Nr. 6) 23, *Szirdi* acc.sg. Kel 1855 01 17 (Nr. 3) 10, *Widuriei* Kel 1871 09 5 (Nr. 46) 145.

Dauguma šių žodžių yra senos kilmės dabartinėje vartosenoje nusistovėję žmogaus anatomijos nomenklatūriniai pavadinimai. Tik keletas aptariamoms semantinės grupės žodžių ar jų reikšmių dabartinėje medicinos terminijoje neprigijo. Antai vietoj įsigalėjusio termino *oda* A. Einaras straipsnyje apie marą vartojo artimą dabartiniam terminui variantą *Ūda* Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 19. Tačiau raumenis, slėpsnas ir paslėpsnes jis įvardijo kitais lietuviškais žodžiais – *Miefa* Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 19, žr. *mėsa* 2. „raumenys“ LKŽ_e ir *Tuštiniŭfe* loc.pl. Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 19, žr. *tuštiniai* 1. „slėpsnos, paslėpsnės“ LKŽ_e. Straipsnyje „Motynoms ant Pamokimo bey Pagraudenimo“ vietoj termino *smegenys* pavartotas variantas *Smaginiû* gen.pl. Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26. Straipsnyje apie cholera Fr. Kuršaitis skrandį vadino *skilviu* – *Skilwij* loc.sg. Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, žr. *skilvoys* 3. „skrandis, pilvelis“ LKŽ_e. Daktaras Pinkus, rašydamas apie trichinas, skruostas vadino terminu *Weidai* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, žr. *veidas* 2. „skruostas“ LKŽ_e, o sąnarius – *nariais* (terminas *Skaudėjims Nariû* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, žr. 1 *narys* 1. „sąnarys“ LKŽ_e, tačiau tame pačiame šio autoriaus straipsnyje pastarąja reikšme rasime ir dabartinį terminą *sąnariai* – *Sanarius* acc.pl. Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106.

Iš Fr. Kuršaičio straipsnio „Atmink, idant Dieną šventą šventumbei!“ konteksto nevisai aiški termino *syvai* reikšmė: „kunui per Miegą Dalykas šuwartotofioš Sylôs wël atgrybeta, o ir Sywai i fawo tikrafes Gyflutes wël pradeda tekėti“ Kel 1853 04 20 (Nr. 16) 62. LKŽ duodamos dvi šio žodžio medicininės reikšmės – „skrandžio sultys“ ir „skystis iš gendančio lavono burnos“, tačiau kaip matyti iš cituoto sakinio, nė viena jų netinka. Šiuo atveju galima tik kelti hipotezę, kad terminu *syvai* čia galėtų būti įvardyti kiti organų gaminami skysčiai, pavyzdžiui, kraujas, limfa ar kt.

Taigi iš to, kas pasakyta, matyti, kad diduma žmogaus anatomijos nomenklatūrinių pavadinimų išliko nepakitę iki šių dienų (keitėsi tik kai kurių žodžių rašyba) ir įsitvirtino dabartinėje mokslinėje medicinos terminijoje.

Nemažą *Keleivio* straipsnių apie sveikatą terminijos dalį sudaro klinikos terminai, t. y. **ligas ir jų požymius** įvardijantys žodžiai ir žodžių junginiai, pvz.: *Drugiu* instr.sg. Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 149, *Dufulu* instr.sg. Kel 1870 03 15 (Nr. 11) 44, *Galwôš Swaigimas* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, *Kofulys* Kel 1862 02 11 (Nr. 6) 24, Kel 1871 03 14 (Nr. 21) 43, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Pasirodymai* arba *Pažymjei tôs Ligôs* Kel 1879 02 25 (Nr. 8) 30, *Plautis* „sloga“ nom.sg. Kel 1862 02 11 (Nr. 6) 24, *Putmeniû* gen.pl. Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *Sanariû Gėlimą* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, *fmarkaus Nėžiejimo* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *Sukatą*¹⁰ acc.sg. Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26, *Szurpuli* acc.sg. Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 25, *Szlapdrugiu* instr.sg. Kel 1870 03 15 (Nr. 11) 44, *Užkimimas* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Walgio Nenorėjimas* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, *Weido Suputimas* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, *Widuriû Kirmeles* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Widuriû Suskydimą* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *Widurû Karßtligę* Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 150, *Wirpėjimą* acc.sg. Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *Žmoniû Raupliû* Kel 1872 04 30 (Nr. 18) 69.

Tiriamuose tekstuose daugiausia rasta infekcinių ligų pavadinimų. Šios ligos įvardijamos tik lietuviškai – *kimbancziôs Ligôs* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *limpanczioji Liga* Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 18, *limpanti Liga* Kel 1879 01 28 (Nr. 4) 15. Pastebėta, kad „infekcinės ligos“ reikšmę turi terminas *maro ligos* 1878 m. rugpjūčio 20 d. *Keleivyje* išspausdintame slapyraide ..n. pasirašiusio autoriaus straipsnyje „Maro Ligos“; kuriame rašoma apie tokias užkrečiamąsias ligas kaip maras, dėmėtoji šiltinė, cholera, raupai ir kt. Beje, sudėtinis terminas su vienaskaitos linksnio forma vartojamu pagrindiniu dėmeniu *liga* – *Maro liga* Kel 1879 01 28 (Nr. 4) 15, Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 18 – reiškia tik „marą“.

Būdingi sudėtiniai pavadinimai su pagrindiniu dėmeniu *liga*, pvz.: *Išbalėjimo Liga* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Wiežo Liga* Kel 1880 02 10 (Nr. 6) 23, *Wandens Liga* Kel 1864 06 28 (Nr. 26) 104, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *pūlamoj Ligoj* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *Žywato Liga* Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 150. Tokie pavadinimai dažnai turi ir vienažodžius

¹⁰ Remiantis straipsnio „Motynoms ant Pamokinimo bey Pagraudenimo“ kontekstu, terminas *sukata* iš *sukti* 30. „gelti, skaudėti (ppr. pilvą, sąnarius)“ galėtų reikšti „viduriavimą“, plg. 1 *sukata* 3. „vidurių paleidimas“ LKŽ_e.

atitikmenis, pvz.: *karβczeis* instr.pl. Kel 1865 05 9 (Nr. 19) 74 ir *Karβ-cziū Liga* Kel 1868 05 27 (Nr. 18) 72, *Tynėžei* Kel 1862 02 11 (Nr. 6) 24 ir *Tynėžiū Liga* „tymai“ Kel 1862 12 9 (Nr. 49) 199, *Trichynai* nom.pl. Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, Kel 1866 02 13 (Nr. 7) 27 ir *Trichynų Liga* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, Kel 1866 02 13 (Nr. 7) 26 / *Trikyntū Liga* Kel 1877 04 17 Nr. 16) 63, *Rauplės* nom.pl. Kel 1854 03 15 (Nr. 11) 44, Kel 1862 06 24 (Nr. 25) 104, Kel 1864 06 28 (Nr. 26) 104, Kel 1867 04 2 (Nr. 14) 56 ir *Raupliū Liga* Kel 1860 04 24 (Nr. 17) 68, Kel 1861 02 19 (Nr. 8) 31, Kel 1862 12 9 (Nr. 49) 199, Kel 1867 04 2 (Nr. 14) 56, Kel 1871 03 14 (Nr. 21) 43, Kel 1872 11 5 (Nr. 45) 182, *Kolera* Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, Kel 1866 09 11 (Nr. 37) 147, Kel 1871 08 8 (Nr. 42) 130, Kel 1871 09 5 (Nr. 46) 145, Kel 1873 01 14 (Nr. 2) 8 ir *Kolerôs Liga* Kel 1852 11 17 (Nr. 47) 188, Kel 1853 10 5 (Nr. 40) 160, Kel 1856 10 8 (Nr. 41) 164, Kel 1857 09 24 (Nr. 38) 151, Kel 1859 10 18 (Nr. 42) 167, Kel 1866 02 13 (Nr. 7) 27, Kel 1866 07 31 (Nr. 31) 124, Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, Kel 1866 10 30 (Nr. 44) 175, Kel 1871 08 1 (Nr. 41) 124, Kel 1871 08 8 (Nr. 42) 130, Kel 1871 09 5 (Nr. 46) 145, Kel 1871 10 17 (Nr. 42) 169, Kel 1873 01 14 (Nr. 2) 8, Kel 1873 07 15 (Nr. 28) 111, Kel 1873 08 5 (Nr. 31) 124, Kel 1873 09 16 (Nr. 37) 146, Kel 1873 11 4 (Nr. 44) 176, Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 149, *Kropes* acc.pl. Kel 1872 04 30 (Nr. 18) 69 (žr. *kropės* „rauplės“ LKŽ_e) ir *Kropjū Liga* Kel 1872 04 30 (Nr. 18) 69 / *Kropū Liga* Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 149, *Maras* Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 149, Kel 1879 01 28 (Nr. 4) 15, Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 18, Kel 1879 02 25 (Nr. 8) 30 ir *Maro Liga* Kel 1879 01 28 (Nr. 4) 15, Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 18.

Reikia pasakyti, kad ši semantinė grupė medicinos sąvokų įvardijimo atžvilgiu yra viena problematiškiausių. Neretai iš straipsnio konteksto sunku nustatyti vieno ar kito ligos pavadinimo reikšmę, o juoba rasti tikslų dabartinį jo atitikmenį, nes neretai plačiau apie ligą, jos požymius nerაšoma, ji tik paminima. Pavyzdžiui, tekste greta pavartoti trys terminai *Żywato Liga* (*Krauliga*, *Neprietwara*) Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 150 galėtų įvardyti „dizenteriją“, o galbūt tik kokią „sunkų viduriavimą“. Kita vertus, kyla klausimas, ar šiuos terminus galima laikyti sinonimais, žr. *krauligė* „kruvinoji ?“, plg. *kruvinoji* 1. „dizenterija“, 2. „sunkus viduriavimas“, bet *neprietvaras*¹¹ tik „viduriavimas“ LKŽ_e. Iš konteksto taip pat nėra aišku, ar žodžių junginys *Widurū ir Wemimo Liga* Kel 1878 08 20 (Nr. 34)

¹¹ Moteriškosios giminės žodis *neprietwara* LKŽ_e nefiksuotas.

150 yra vienos ar dviejų skirtingų ligų pavadinimai. Čia būtina pažymėti tai, kad straipsnių apie sveikatą autoriai nebuvo gydytojai, todėl visai suprantama jų nusimanymo apie medicinos dalykus stoka. Be to, apie daugelį ligų anuomet dar nebuvo žinoma, o ką jau kalbėti apie tikslų jų įvardijimą. Todėl ir tiriamuose straipsniuose galima rasti ne tik neaiškiai pateiktų, bet ir aprašomojo pobūdžio pavadinimų: *Skraudėjimas Kakle prie Rijimo* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, *Skraudėjimas Kakle per Užkimimą* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, *Spaudimą ant Pryšbirdiės* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90. Dalis pavadinimų greičiausiai paimti iš gyvosios kalbos, pvz.: *baifu Plėbimą Galwoj* Kel 1879 02 25 (Nr. 8) 30, *didi Nėžiejimą* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *Gyflū Traukimą* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *Kaklo Užėmimu* Kel 1862 02 11 (Nr. 6) 24, *Kaulū Gėlimą* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Pilwo Skraudėjimas* Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 89, *Užfidegimą* acc.sg. Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131 iš užsidegti „imti karščiuoti“ LKŽ^e, *Widurū Sugedimą* Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 25. Tokius, kartais net vaizdingus, žodžių junginius, pvz.: *baifingofios Rauplės* Kel 1872 04 30 (Nr. 18) 69, *piktą Gumbą* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 25, *piktoji Liga* Kel 1852 09 8 (Nr. 37) 148, *staiga žawinanti Liga* Kel 1879 01 28 (Nr. 4) 16, galima laikyti liaudiniaisiais terminais.

Skyrium minėtini vienos iš šiltinės rūšių (dabartinis terminas *dėmėtoji šiltinė*, lot. *typhus exanthematicus* MedŽ 563) pavadinimai straipsnyje „Maro Ligos“. Ši kraujo infekcinė liga pavadinta terminu *Bado Karštligė* (wokiškay: *Hungertyphus*) Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 149. Pastebėta, kad vėliau, pavyzdžiui, 1920 metų knygelėje „Kova su limpamomis ligomis“ gydytojas Petras Avižonis šią ligą yra vadinęs panašiai – *bado karštinė* KLL 1920 14. Be minėto termino, tame pačiame straipsnyje dar yra pora kitokių šios ligos pavadinimų – *margoji* arba *plokioji Karštligė (Flekkentyphus)* Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 149. LKŽ būdvardžio *plokiotas* reikšmė nenurodyta (rašomas klaustukas), pateiktas vartosenos pavyzdys iš buvusios Rytų Prūsijos ir Klaipėdos krašto mažiau žinomų raštų, kur nenurodomas smulkiau šaltinis, ar naujesnių laikraščių. Remiantis kalbamo straipsnio duomenimis, galima teigti, kad *plokiotas* reiškia „dėmėtas“ iš vokiečių *Fleck* „dėmė“ DVLKŽ I 374.

Norėtusi atkreipti dėmesį į tai, kad straipsniuose apie trichinas Fr. Kuršaitis ir daktaras Pinkus „sveiko proto, nuovokos turėjimo“ reikšme vartojo dabartinėje medicinos mokslo kalboje nusistovėjusį terminą *Sqmonę* acc.sg. Kel 1866 02 13 (Nr. 7) 27, *Sqmonės* gen.sg. Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, nors jau XX a. pr., pavyzdžiui, gydytojas Antanas Vileišis minėtą

sąvoką įvardijo terminais *nuomonė* PirmP 1903 71, *nuomanė* ŠLL 1901 21, *sąvoka* NG 1924 116 117.

Taigi aptartos semantinės grupės pavyzdžiai rodo, kad dauguma ligų ar jų požymių pavadinimų dabartinėje vartosenoje neišliko – tik vienas kitas, pavyzdžiui, *dusulys*, *kosulys*, *maras*, *vėmimas* ir kt., tapo medicinos terminais – arba dabar yra vartojami tik viena kuria reikšme, pavyzdžiui, terminas *drugys* prigijo tik „maliarijos“ reikšme, o *Keleivio* straipsniuose šis terminas be minėtos dar vartotas ir „šalčio krėtimo sergant“ reikšme; kai kuriuos iš šių terminų pakeitė kiti lietuviški žodžiai, pavyzdžiui, *rauplės* – dabar *raupai*, *plautis* – dabar *sloga*, *vandens liga* – dabar *vandenligė*. Tačiau bene svarbiausios didesnės terminų dalies nepatekimo į mokslinę medicinos terminiją priežastys yra jų reikšmės neapibrėžtumas, netikslumas ar siaura vartoseną.

Nemažai **gydymo priemonių** pavadinimų. Laikraščio skaitytojams buvo duodama patarimų, kaip patiems gydytis susirgus ir kokias priemones vartoti. Be abejo, dažniausiai siūlytos naminės gydymo priemonės – maisto produktai ir gėrimai, pvz.: *Medus* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *nefudyts Swieftas* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *Piens* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *balto Wandens* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *žaliôs Mėfôs* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131. Daugiausia patariama gydytis vaistiniais augalais, jų dalimis, pvz.: *Bitkrėšliû Žiedai* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Ciberžoles* nom.pl. Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Dygulio=Žoles* nom.sg. Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90 / *Dygulio Žolės* Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26, *Drignės* nom.sg. Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26 / *Drignes* nom.pl. Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Kadagio Szakniû* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Kadagio Ogû* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Lapû nû Kelrėtenjû* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131 (žr. *kelretinis* „plačialapis gyslotis (*Plantago major*)“ LKŽ_e), *Metėlės* nom.sg. Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Puplaißkiei* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Saldmedis* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Srawžolē* nom.sg. Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *Szeiwmedis* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, *Remulike* (arba *Remunike*) Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87. „Arbatos“ reikšme vartotas germanizmas *tije: Remunikiû Tije* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87. Pasitaikė ir keletas vaistų pavadinimų (beje, „vaistų“ reikšme vartotas tik slavizmas *Liekarftwa* Kel 1855 01 17 (Nr. 3) 11), Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 89, Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26), pvz.: *Opijumo* gen.sg. Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26, *Blywoterio* gen.sg. Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *Wēmimo=Rieβutus* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90.

Tiriamuose straipsniuose yra šiek tiek su medicinos mokslu ir darbu susijusių **asmenų** pavadinimų, pvz.: *Aptėkininko* gen.sg. Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 86, *Kudikis* Kel 1872 04 30 (Nr. 18) 69, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26, Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 150, Kel 1879 10 14 (Nr. 41) 168, *Lawoną* acc.sg. Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, *Ligonis* Kel 1859 01 5 (Nr. 1) 3, Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, Kel 1866 02 13 (Nr. 7) 27, Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90. „Gydytojo“ reikšme vartoti du tarpusavyje konkuravę terminai – lotyniškos kilmės *Daktars* Kel 1866 02 13 (Nr. 7) 27 ir slaviškos kilmės *Liekorius* Kel 1853 04 20 (Nr. 16) 62, Kel 1855 01 17 (Nr. 3) 10, Kel 1864 07 5 (Nr. 27) 106, Kel 1866 08 21 (Nr. 34) 135, Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, Kel 1874 06 16 (Nr. 24) 96. Kartais pirmenybė teikiama lotynizmui *daktaras*, pavyzdžiui, *Daktars* arba *Liekorius* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, kartais – slavizmui *liekorius*, pavyzdžiui, *Liekorius* arba *Daktars* Kel 1864 06 28 (Nr. 26) 104. Fr. Kuršaičio straipsnyje „Apie Marą“ jungtuku *arba* siejami terminai *daktaras* ir *mokytas liekorius* galėtų būti susiję sinonimiais ryšiais: „tur iš mūsų Vokietijos taip ir iš Ostreikijos keli daktarai arba mokiti liekoriai į aną marais slogintą Rusijos žemės kampa, nukeliauti <...>“ Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 18.

Rasta ir **gydymo įstaigų** pavadinimų. „Ligoninės“ reikšme vartoti terminai *Ligonbucziō*¹² gen.sg. Kel 1870 08 16 (Nr. 34) 130, *Ligoniū Butas* Kel 1870 08 16 (Nr. 34) 130 / *Ligonū Bute* Kel 1880 02 10 (Nr. 6) 23. Straipsnyje „Namū Aptėka“ skolinys *Locaritū* gen.pl. taip pat galėtų reikšti „ligoninę“, žr. ^x*lazarietas* 1. „ligoninė“ LKŽ², mat jis yra susietas jungtuku *arba* su terminu *Ligonbucziū* gen.pl.: „Priegtam juk randas *Ligonbucziū* arba *Locaritū*, kur apfirgę Wargdieniei ir be Užmokefczio gydomi yra“ Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87. Tą pačią, t.y. „ligoninės“, reikšmę galėtų turėti ir sudėtinis terminas *gydymo namai*, nors, kita vertus, greta jo pateiktas vokiškas atitikmuo verstų manyti, kad galbūt šie terminai ir turi kokių reikšmės skirtumų: *Gydimo Namūfe (chirurgifche Klinik)* Kel 1880 02 10 (Nr. 6) 23. Tas pats pasakytina ir apie jungtuku *arba* susietus terminus *klyniks* ir *gydymo butas*: *Akiū Klyniks* arba *Akiū Gydymo Butas* Kel 1877 04 17 (Nr. 16) 63. Vaistinė straipsniuose vadinta varijuojančiais terminais – slavizmais *Aptėkôs* gen.sg. Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87, Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131 ir *Aptieka* Kel 1868 10 20 (Nr. 42) 168.

¹² Jonas Palionis žodį *ligonbutis* „ligoninė“ (plg. *Krankenhaus*) laikė Fr. Kuršaičio naujadaru (Palionis 1995: 219).

3. MEDICINOS MOKSLO KALBOS UŽUOMAZGOS

Keleivio populiariaujančių fizikos straipsnių terminus tyrinėjusi A. Kaulakienė pastebėjo, kad šiame laikraštyje „bene daugiausia buvo pateikiama mokslo populiarinimo straipsnių, kuriuose galima aptikti tam tikrų mokslo kalbos elementų užuomazgų“ (Kaulakienė 1991: 81). Šį teiginį patvirtintų ir *Keleivio* straipsniai apie sveikatą. Vienas iš juose moksliniam tekstui būdingų bruožų būtų rūšinių sąvokų įvardžiavimas. Rūšiniai sudėtinių, daugiausia ligų ir gydymo priemonių, pavadinimų dėmenys reiškiami įvardžiuotiniais būdvardžiais, pvz.: *aštroji Liekarstwa* Kel 1876 02 15 (Nr. 7) 26, *czyftytafis Linfēmeniū Alėjus* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *didyfis Maras* Kel 1879 01 28 (Nr. 4) 15, Kel 1879 02 4 (Nr. 5) 18, *faldufis jūdafis Lakricas* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *faldufis Medelis* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *tikrofios Mētros* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 89, *βaltajū Drugi* Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90, *žaliafis Muilas* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, rečiau – dalyviais: *pūlamoj Ligoj* Kel 1874 06 2 (Nr. 22) 87. Kitas bruožas – kitų kalbų atitikmenų pateikimas. Straipsniuose apie sveikatą greta kai kurių terminų skliaustuose (dažniausiai) pateikiami daugiausia vokiečių kalbos atitikmenys, pvz.: *Bado Karβtlige* (wokiβkay: *Hungertyphus*) Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 149, *Blywoterio* (wokiβkay: *Bleiwaffer*) gen.sg. Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *Gydimo Namūfe (chirurgifche Klinik)* Kel 1880 02 10 (Nr. 6) 23, *Karβ-cziū Liga* arba *Typhus* Kel 1868 05 27 (Nr. 18) 72, *Lapū nū Kelio Rētenū*, wokiβkay: *Wegerich* Kel 1874 08 18 (Nr. 33) 131, *margoji* arba *plokioitoji Karβtliga (Flekkentyphus)* Kel 1878 08 20 (Nr. 34) 149, *Žwaigzd=Anyfū* (wokiβkay: *Sternanis*) Kel 1874 06 9 (Nr. 23) 90.

IŠVADOS

Keleivio straipsniai apie sveikatą yra svarbūs tekstai ieškant lietuvių medicinos terminologijos ištakų. Straipsnių medicinos terminijos pamatas – lietuviškos kilmės leksika. Tam neabejotinai įtakos galėjo turėti tai, kad šį laikraštį redagavo geras lietuvių kalbos mokovas Frydrichas Kuršaitis, be to, ir dauguma straipsnių apie sveikatą yra jo paties parašyti. Be abejo, neapsieita ir be skolinių iš slavų (daugiausia), vokiečių, graikų, lotynų ir kt. kalbų. Dauguma slaviškos kilmės žodžių, pvz.: *liekarstwa*, *liekorius*, *pavietra*, *rona*, *smertis* ir kt., buvo plačiai paplitę gyvojoje kalboje. Didžioji dalis straipsniuose vartotų slavizmų ir germanizmų dabar nebevertojami, išskyrus senuosius slaviškus skolinius, tapusius neatskiriama lietuvių kalbos leksikos dalimi. Iš klasikinių – graikų ir lotynų – kalbų kilę skoliniai į straipsnius greičiausiai bus patekę iš vokiškų šaltinių. Kaip rodo tiriami

medžiaga, nemažai terminų, daugiausia kūno dalių ir organų pavadinimų (*akis, koja, širdis* ir kt.), ligų pavadinimų (*drugys, kosulys, maras* ir kt.) ir šiek tiek kitokias medicinos sąvokas (*gydymas, lavonas, lignonis* ir kt.) įvardijančių terminų yra seni šios srities lietuvių kalbos žodžiai, aptinkami jau senuosiuose raštuose, kurie iki šiol tebevartojami dabartinėje medicinos mokslo ir praktikos kalboje. Turint galvoje tai, kad XIX a. pirmojoje pusėje ir viduryje lietuvių kalbos rašyba labai įvairavo, natūralu, kad straipsniuose gausu terminų rašybos variantų. Taip pat apstu tą pačią sąvoką įvardijančių sinoniminių, daugiausia klinikos, terminų, kurie nebūdingi tik anatomijos nomenklatūrinių pavadinimų grupei. Šią ypatybę greičiausiai lėmė ne vien tai, kad beveik visi straipsniai apie sveikatą parašyti ne medicinos specialistų, bet ir tas dalykas, kad anuomet apie daugelį ligų nebuvo žinoma – todėl suprantama, kad ne visos ligos buvo tiksliai įvardijamos, vartota sinonimų. Neretai tenkintasi aprašomojo pobūdžio ar liaudyje vartojamais terminais. Svarbu pažymėti tai, kad kai kurie straipsniai turi mokslinio teksto bruožų – rūšinės sąvokos juose įvardijamos įvardžiuotinėmis būdvardžių ar dalyvių formomis, greta terminų pateikiama kitų kalbų (daugiausia vokiečių kalbos) atitikmenys.

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI

- Adomas Einaras. Pawietra, didylis Maras, jūdalis Smertis. – *Keleiwis*. 1879, jan. 28 (Nr. 4), 15–16; febr. 4 (Nr. 5), 18–19.
- Adomas Einaras. Apie Maro prafidėjimą Rufijoje / a-e-. – *Keleiwis*. 1879, febr. 25 (Nr. 8), 30.
- Adomas Einaras. „Ne feney atgabeno wiena Laukininko Pati iš Hrutės Kampo i Karaliauczių pas Liekorus wieną Kudikeli...“ / e-. – (Wifokia trumpa žinia). – *Keleiwis*. 1879, okt. 14 (Nr. 41), 168.
- Adomas Einaras. „Pirm keliū Nedeliū radofi Gydimo Namūfe (chirurgische Klinik) Karalaučiuje wiens Lignonis, ...“ / e-. – (Wifokia trumpa žinia). – *Keleiwis*. 1880, febr. 10 (Nr. 6), 23–24.
- „Ceitungos pašakoj, kad keliūfe Lietuwôs Kiemūfe Rufū Parubežij, ypaczey Biauiniaufiame Prufū Žemės Kieme, wardu Nimmerfatt, Raupliū Liga pafirodžiufi...“ – (Wifokia žine). – *Keleiwis*. 1860, apr. 24 (Nr. 17), 68.
- „Dangiškafis Wiešpats, nor kaip rodos, mufū Prowinca dabar iš Naujo šawo Rykštēmis atlankyti...“ – (Wifokia žinia). – *Keleiwis*. 1872, nov. 5 (Nr. 45), 182.
- Frydrichas Kuršaitis. Atmink, idant Dieną Bwentą Bwēftumbei! – Aut. nenurodytas. – *Keleiwis*. 1853, apr. 20 (Nr. 16), 61–62.
- Frydrichas Kuršaitis. Žodis prieš Źynyftę ir Wardijimus. – Aut. nenurodytas. – *Keleiwis*. 1855, jan. 17 (Nr. 3), 9–11.
- Frydrichas Kuršaitis. Mufū MielaBirdingyftēs Ligonbutij. – Aut. nenurodytas. – *Keleiwis*. 1859, nov. 8 (Nr. 45), 178–179.
- Frydrichas Kuršaitis. Ar Wale Tabako rukyti? – Aut. nenurodytas. – *Keleiwis*. 1865, mejį 16 (Nr. 20), 78–79.
- Frydrichas Kuršaitis. Trichynū Liga. – Aut. nenurodytas. – *Keleiwis*. 1866, febr. 13 (Nr. 7), 26–27.
- Frydrichas Kuršaitis. Pamokinimai prieš Kolerôs Ligą. – Aut. nenurodytas. – *Keleiwis*. 1866, aug. 21 (Nr. 34), 135.
- Frydrichas Kuršaitis. Apfakymas / Kuršatis. – Nr. 34 aut. nenurodytas. – *Keleiwis*. 1870, aug. 16 (Nr. 34), 129–130; sept. 16 (Nr. 43), 148.
- Frydrichas Kuršaitis. Pamokinimas prieš Kolerôs Ligą. – K. – *Keleiwis*. 1873, sept. 16 (Nr. 37), 146.

- Frydrichas Kuršaitis. „Nekurfai Brolis per tą Naujyną yra išgandyts...“ / K. – (Atfiliepimai). – *Kelewis*. 1874, jun. 16 (Nr. 24), 95–96.
- Frydrichas Kuršaitis. Apie Marą. – Aut. nenurodytas. – *Kelewis*. 1879, febr. 4 (Nr. 5), 18.
- „Iš Gumbinės Ceitungofe pafakojama, kad anapus Rubežiaus Wirbalėje, Wilnos Mieste bey Wilkowiſkiūfe Kolerôs Liga pafirodžiufi...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1871, aug. 1 (Nr. 41), 124.
- „Iš Iſrutės raſboma, kad keliofa Szalifa ano Kreifo, kaip antai Berſkalniū Parapijoje Wanaglaukiūfe bey Spraktūfe Rauples jau per keles Nedėles ſiauczianczios...“ – (Wifokia Źine). – *Kelewis*. 1864, jun. 28 (Nr. 26), 104.
- „Iš Tilžės pareit Źinia, kad nū 21 Decemberio ſenojo Meto iki ſiol ten jau Nieks Kolerôs Liga ſwiežiej n'apfirges...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1873, jan. 14 (Nr. 2), 8.
- „Jau Kolerôs Liga prie muſū Karaliauczijuje iſ wifo kokius 400 Duſiū Źawinuſi, kaip rodos, baigias...“ – (Wifokia Źine). – *Kelewis*. 1852, nov. 17 (Nr. 47), 188.
- „Jau mes buvome pafitikię, kad Kolerôs Liga mus ſi Met Karaliauczijuje n'aplankyfenti...“ – (Wifokia Źine). – *Kelewis*. 1856, okt. 8 (Nr. 41), 164.
- „Kolera Karaliauczijuje dar wis Źmones ſkaudingay Źawina, o toji dabar jau ir Klaipėdoj bey Gumbinėj yra pafirodžiufi“ – (Wifokia Źine). – *Kelewis*. 1866, sept. 11 (Nr. 37), 147.
- Kolerôs Liga. – Aut. nenurodytas. – *Kelewis*. 1853, okt. 5 (Nr. 40), 160.
- „Kolerôs Liga dabar jau ir i Szwėdū Źemę yra nukakusi...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1873, aug. 5 (Nr. 31), 124.
- „Kolerôs Liga jau dabar ir Karaliaucziaus Mieste pafirodžiufi...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1871, aug. 8 (Nr. 42), 130.
- „Kolerôs Liga jau dabar ir muſū Karaliaucziaus Mieste pafirodžiufi...“ – (Wifokia Źine). – *Kelewis*. 1859, okt. 18 (Nr. 42), 167.
- „Kolerôs Liga jau dabar prie muſū Karaliauczijuje, o kaip rodos ir kitofe Szalyfe muſū Prowincos ar jau wifay pafilowuſi...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1871, okt. 17 (Nr. 52), 169.
- „Kolerôs Liga muſū Karaliaucziaus Mieste jau rodos norinti weik abelnay užgeſti...“ – (Wifokia Źine). – *Kelewis*. 1866, okt. 30 (Nr. 44), 175.
- „Kolerôs Liga muſū Karaliauczijuje dabar jau wifay pafilowuſi...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1873, nov. 4 (Nr. 44), 176.
- „Kolerôs Liga platinas, kaip rodos, wis toliaus per Swietą...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1873, jul. 15 (Nr. 28), 111.
- „Kolerôs Liga ſmaugia dabar muſū Karaliaucziaus Mieste ne pafigailėdama, ogi iſ Iſrutės pareit Źine, kad ji jau ir tenay pafirodžiufi...“ – (Wifokia Źine). – *Kelewis*. 1866, jul. 31 (Nr. 31), 124.
- „Kolerôs Liga Biczion Karaliauczijuje dar vis Źawina baifingay...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1871, sept. 5 (Nr. 43), 145.
- Maro Ligos. – ...n. – Tekste: Kaunas, Karaliaučius. – *Kelewis*. 1878, aug. 20 (Nr. 34), 149–150.
- „Mylimiems Brolams Lietuwinkams praneſu aſ ſūmi ta Źinne, kad aſ nuo Imo Bio Menefio [...] diddele Aptieka ſu wiffokeis walgomais ir ne walgomais Taworais [...] itaifes efu“ / John D. Gudat. – (Apfakimai). – *Kelewis*. 1868, okt. 20 (Nr. 42), 168.
- Motynoms ant Pamokinimo bey Pagraudenimo. – -w-. – *Kelewis*. 1876, febr. 15 (Nr. 7), 25–26.
- „Muſū Karaliaucziaus Mieste ſime Cziefė Źmones labai daug ſerga...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1871, mār̄z 14 (Nr. 21), 43.
- „Muſū Lietuwoj, Priekulės Kampe yra pagal wyriaufybiſkus Apfakimus tarp Źmoniū Raupliū Liga pafirodžiufi“ – (Wifokia Źine). – *Kelewis*. 1861, febr. 19 (Nr. 8), 31.
- „Muſū Pons Oberpreſidentas Eichmann yra tą Dawadą padaręs...“ – (Wifokia Źine). – *Kelewis*. 1854, sept. 6 (Nr. 36), 143–144.
- Namū Aptėka. – -w-. – *Kelewis*. 1874, jun. 2 (Nr. 22), 86–87; jun. 9 (Nr. 23), 89–91.
- „Pagal Ceitungū Pafakojumus buwo Tilžės Mieste Karſczū Liga arba Typhus, labay prafiplatinuſi...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1877, mercą 27 (Nr. 13), 52.
- „Pagal Wyriaufybū Iſjėſkojumus yra wifame Gumbinės Ragierungos Walſczujuje iki ſiol iſ to Cziefio, kaip czionay ta Karſczū Liga, Typhus wadinamoji, prafidėjo...“ – (Wifokia Źinia). – *Kelewis*. 1868, mejj 5 (Nr. 18), 72.
- Per wienôs Muſlės Iğėlimą. – -w-. – *Kelewis*. 1874, aug. 18 (Nr. 33), 130–131.
- „Piktoji Liga Kolera jau dabar ir Karaliauczijuje pafirodžiufi...“ – (Wifokia Źine). – *Kelewis*. 1852, sept. 8 (Nr. 37), 148.

- Pinkus. Saugokitės nū Trichynū! [Burbliai] / Kreipfųfikus Dr. Pinkus. – *Keleiwis*. 1864, jul. 5 (Nr. 27), 106–107.
- Priėmimo Dawadas ant Diakonifū Urėdo Diakonifū Itaiŕime Mielabirdingytėš Ligonbutije Karaliaucziuje. Aut. nenurodytas. – *Keleiwis*. 1858, dec. 29 (Nr. 52), 206; 1859, jan. 5 (Nr. 1), 2–3.
- „Prie muŕū Karaliaucziuje ... Raupliū Liga bais didey praŕiplatinufi...“ – (Wifokia Ŗinia). – *Keleiwis*. 1871, mār̕z 14 (Nr. 21), 43.
- „Rauplėš bi Metą muŕū Prowincoje ŕen ir ten yra paŕirodžiuŕios, butent ŕiczion Karaliaucziuje, aplink TilŖė, o ir aplink Iŕrutu...“ – (Wifokia Ŗine). – *Keleiwis*. 1854, mercą 15 (Nr. 11), 44.
- Raupliū arba Kropjū baifingajiei Ligai. – ŕ. – *Keleiwis*. 1872, apr. 30 (Nr. 18), 69–70.
- Saugokitėš! – Aut. nenurodytas. – *Keleiwis*. 1871, sept. 5 (Nr. 43), 145.
- „Ŗiczion Karaliaucziuje Dien iŕ Dienos dauglinas Skaitlus Ligoniu, ypaczey Karŕtligi, ŖŖlapdrugiu bey Dufulu ŕergancziū...“ – (Wifokia Ŗinia). – *Keleiwis*. 1870, mercą 15 (Nr. 11), 44.
- „Ŗiczion Karaliaucziuje yra, kaip paŕakojama, ŕen ir ten jodofes Rauplėš paŕirodžiuŕios“ – (Wifokia Ŗine). – *Keleiwis*. 1862, jun. 24 (Nr. 25), 104.
- „Ŗiczion Karaliaucziuje yra ŕwieŖus karaliŕkas Akiū Klyniks arba Akiū Gydymo Butas itaifytas, ir nuo 1 Aprilio atvertas...“ – (Wifokia Ŗinia). – *Keleiwis*. 1877, apr. 17 (Nr. 16), 63.
- „Ŗiczion Karaliaucziuje yra tarp Ŗmoniū bime Czėfe TynėŖiu Liga labay praŕiplatinufi, ogi paŕakojama, kad ir Raupliū Liga ŕiczion paŕiroditi pradėjufi...“ – (Wifokia Ŗine). – *Keleiwis*. 1862, dec. 9 (Nr. 49), 199.
- „Ŗiczion Karaliaucziuje Kolerōš Liga yra pirm keliū Nedėliū praŕidėjufi...“ – (Wifokia Ŗine). – *Keleiwis*. 1857, sept. 24 (Nr. 38), 151.
- „Ŗiczion Karaliaucziuje, o kaip girdim ir kitur, yra Raupliū Liga praŕiplatinufi...“ – (Wisokia Ŗine). – *Keleiwis*. 1862, apr. 2 (Nr. 14), 56.
- „Ŗi Pawafari, kiek tirti gaunam, taip prie muŕū Karaliaucziuje, taip ir wifur aplinkuy Prowincoje daug Ŗmoniū labay Karŕczeyš ŕerga...“ – (Wifokia Ŗine). – *Keleiwis*. 1865, mejį 9 (Nr. 19), 74.
- „TilŖėš Ceitungos, o ir iŕ ŖŖilo-Karcziamos Kampo ŕen atėjufios Gromatos paŕakoj...“ – (Wifokia Ŗine). – *Keleiwis*. 1862, febr. 11 (Nr. 6), 24.

PAGALBINIAI ŖALTINIAI

- Alm 1931: Alminauskis K. *Die Germanismen des Litauischen 1. Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*. Kaunas.
- DVLKŖ 2006: KriŖinauskas J., Smagurauskas S. *Didysis vokiečių–lietuvių kalbų Ŗodynas 1–2*. Vilnius.
- FrW: *Litauisches Etymologisches Wörterbuch von Ernst Fraenkel*, I–II, Heidelberg, Göttingen, 1955–1962.
- KLL 1920: [D-ras med. P. AviŖonis]. *Kova su limpamomis ligomis*. Raseiniai.
- LKŖ: *Lietuvių kalbos Ŗodynas*. – www.lk.lt
- MedŖ 1980: Astrauskas V., Biziulevičius S., Pavilonis S., Vaitilavičius A., Vileišis A. *Medicinos terminų Ŗodynas*, Vilnius.
- NG 1924: [D-ras A. Vileišis]. *Naminis gydytojas. Trumpas paprasčiausių ligų apraŖymas ir jų gydymas*. Antraŕis pataisytas leidimas. Kaunas.
- PirmP 1903: [Antana Vileišis] Dr. Fr. Esmarch. *Pirmoji pagelba nelaiminguose atsitikimuose*. Išvertė daktaras A. V. TilŖėje.
- Skar 1931: SkardŖius Pr. *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*. – *Tauta ir Ŗodis* 7.
- ŖLL 1901: [Antana Vileišis] *Trumpi Ŗneka apie limpančias ligas ir kaip nuo jų apŖiginti*. Paraŕe D-ras V. A. TilŖėje.
- TŖŖ 2005: *Tarptautinių ŖodŖių Ŗodynas*, Vilnius.
- Фасмер М. 1967, 1971, 1973: *Этимологический словарь русского языка 2–4*, Москва.

LITERATŖRA

- Kaulakienė A. 1991: Mokslo kalbos uŖuomazgos „Keleivyje“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai XXIX: Lietuvių leksikos ir terminologijos problemos*. Vilnius, 80–91.
- Lietuvos bibliografija. Serija C. *LietuviŖkų periodinių leidinių publikacijos 1832–1890*. Vilnius, 2004.
- Palionis J. 1995: *Lietuvių raŕomosios kalbos istorija*, Vilnius.
- Zinkevičius Z. 1990: *Lietuvių kalbos istorija 4: Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius.

TERMS OF ARTICLES ON HEALTH IN *KELEIVIS*

The paper deals with terminology in articles on health in the Lithuanian weekly newspaper *Keleivis iš Karaliaučiaus Broliams Lietuwininkams Žinės parneβqs* (Traveller from Königsberg Bringing News for Lithuanian Brothers) published in Königsberg from 1849–1880.

During the period of 1853–1879 there were nineteen articles on various health issues and their treatment published.

These articles on health are important when searching for the beginning of the Lithuanian medical terminology. Medical terms used in these articles are mainly of the Lithuanian origin. Undoubtedly such choice was influenced by the editor of the weekly Frydrichas Kuršaitis (*Friedrich Kurschat*) who had a good command of Lithuanian and wrote many articles himself. These articles contain some borrowings mainly from Slavic, as well as from German, Greek, Latin and other languages. Many borrowings of Slavic origin, such as *liekarstoa* (drug), *liekorius* (doctor), *rona* (wound) were widely used in spoken language. The majority of Slavisms and Germanisms of these articles are no longer used, except for some old Slavic borrowings which took root in the Lithuanian language a long time ago. Borrowings from Greek and Latin most likely made their way into these articles from German sources. Quite a lot of terms, mainly those naming of the parts of the body (*akis* (eye), *koja* (leg), *širdis* (heart), etc.), as well as diseases (*drugys* (fever), *kosulys* (cough), *maras* (plague), etc.) and other medical concepts (*gydymas* (healing), *lavonas* (corpse), *ligonis* (patient), etc.) are old Lithuanian words of this field, which can be found in old writings and are still being used in modern language of medical science and practice. In the middle of the 19th century Lithuanian orthography varied a lot, therefore it is natural that orthographic variants of medical terms in these articles are numerous. Synonyms are also common, especially of clinical terms, except in the group of anatomy nomenclature. Such variations probably are caused by the fact that the majority of articles were not written by specialists of medicine and also because there was a lack of knowledge about some diseases. Thus, the lack of precise naming and abundance of synonymy are understandable. Descriptive terms and folk names were also used. Some articles have features of scientific text – specific concepts were named using definite adjectives or definite participles, some terms came with other language (mainly German) equivalents.

Gauta 2011-12-01

Palmira Zemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas palmira@lki.lt